

Poučevanje v slovenskem jeziku v tržiškem okraju: zgodovinske, gospodarske in družbeno-demografske poti

FEDERICO TENCA MONTINI

TRŽIŠKI OKRAJ V NOVEM VEKU

Od časa oglejskega patriarhata do konca 13. stoletja je Tržič obkrožalo obzidje, ki je mesto delilo na ozemlje znotraj obzidja (Terra) in okoliško ozemlje onkraj zidov (Territorio). Že tedaj je območje pridobilo precejšnji trgovski pomen, o čemer priča njegovo slovensko ime, ki je še zdaj v rabi – Tržič (majhen trg).

Leta 1420 je tržiški okraj prešel pod oblast Beneške republike in čez stoletje doživel več turških vpadov, v naslednjih stoletjih pa so ga prizadeli različni spopadi (npr. spopad Kambrejske lige z Benetkami leta 1508 in gradiščanska vojna med letoma 1615 in 1617).

V obdobju prve poselitve so se Slovenci večinoma naseljevali za langobardskim limesom ter v bistvu zasedli Kras in Brda (Collio), z izjemo Gorice. Po vdorih in epidemijah kuge so v 10. stoletju oglejski patriarhi številna območja celo v notranjosti furlanske nižine ponovno poselili s slovenskimi kmeti, o čemer priča kar 70 toponimov slovenskega izvora zunaj standardnega območja poselitve. Na Tržiškem so bili številni toponimi slovenskega izvora prepoznani na območju, ki ga zamejujejo Tržič, Štarancan in Ronke. Slovenski koloni so se sicer polatinili najpozneje v 15. stoletju, kar pa se ni zgodilo s tistimi v okolici

kraške planote, ki so ohranili povezavo z Doberdobom in drugimi kraji, v katerih je prevladovalo slovensko prebivalstvo.

Ko je po krajšem obdobju francoske nadvlade na začetku 19. stoletja ozemlje prešlo pod Avstrijo, so se okrepile tudi izmenjave med nižino in slovenskim zaledjem. Hitri proces industrializacije, ki so ga spodbudile nove geopolitične okoliščine, je privabil delavce iz širše okolice, tudi Slovence, in tako kmetom s Krasa ponudil nove priložnosti za trgovanje. Proces gospodarskega prestrukturiranja, ki ga je določala potreba tržaškega meščanskega sloja po industrijski osnovi, ki bi zvišala vrednost blagu, zatem ko se je deželna prestolnica Julijske krajine iz trgovskega središča prelevila v tranzitno пристanišče, se je začel na polovici 19. stoletja in narekoval nagle spremembe v obstoječem družbenem tkivu ob prehodu iz stanja demografske stagnacije, ki je izvirala iz samooskrbnega kmetijstva, k delovanju velikih industrijskih obratov, ki so zahtevali velike množice delavcev.

V zvezi s procesi industrializacije območja je mogoče določiti dva vala: prvi val so zaznamovali manufaktura ter skromni mehanični in kemijski obrati, za drugi val z začetka 20. stoletja pa so bili odločilni trije veliki obrati, in sicer tržaška ladjedelnica, podjetje *Officine elettriche dell'Isonzo* in kemijska tovarna *Adriawerke* (pozneje *Solvay*). Zaradi teh velikih industrijskih obratov in zlasti zaradi ladjedelnice, ki je sama zaposlovala kar 2.500 delavcev, se je število prebivalcev v nekaj letih podvojilo (prim. Purini 2014).

Drugi val industrializacije je bil rezultat pomembnih infrastrukturnih izboljšav, do katerih je prišlo ob koncu 19. stoletja. Poleg železnice je bil zlasti pomemben namakalni kanal, ki je z izsuševanjem močvirnatih območij omogočil razvoj modernega kmetijstva, razširitev njegovega zadnjega odseka leta 1908 pa je spodbudila razvoj že obstoječega skromnega pristanišča. Kar zadeva ladjedelnico, je treba upoštevati, da je bilo zaradi sprememb v organizaciji te vrste industrije v 19. stoletju vlaganje v območja, kakršno je tržiško, veliko privlačnejše, saj je to ponujalo številčno močno nespecializirano delovno silo, ki je bila na voljo zaradi uvajanja racionalnejših oblik kmetijstva. Ladjedelnica je torej privabila številne nekdanje kmete iz širše okolice, ki je zajemala tako slovenska kot italijanska (furlanska) območja. V teh razmerah sta se ob odsotnosti močnega lokalnega meščanskega sloja oblikovala specifična lokalna identiteta in delavski razred, ki se je zavedal svojega pomena in je odločno iskal svojo politično moč.

Opustošenje po prvi svetovni vojni in možnost nakupa zemljišč po razumnih cenah sta na začetku stoletja privedla do naselitve skupin slovenskih prebivalcev – med drugim se je do leta 1918 iz Doberdoba v Štarancan preselilo že 80 Slovencev, poleg tega pa se je v zgodnjih dvajsetih letih v Ronke preselilo več družin s Krasa. Veliko delavcev v ladjedelnici in raznih tovarnah v okraju je bilo Slovencev. Ko je Jugoslovanska ljudska armada maja 1945 osvobodila ozemlje, so bili Slovenci po številu sicer v manjšini, vendar so se

znašli v prednosti zaradi svojih ideoloških in družbenih značilnosti (prim. Radetič 2004).

POUČEVANJE V SLOVENSKEM JEZIKU V JULIJSKI KRAJINI

Zaradi uvedbe obveznega splošnega osnovnošolskega izobraževanja v avstro-ogrski monarhiji je bilo učenje v slovenskem jeziku v državnih šolah Julijske krajine možno od druge polovice 19. stoletja. Za ilustracijo razsežnosti, ki jo je dosegel ta pojav – v šolskem letu 1918/19 je bilo na tržaškem občinskem območju 30 % osnovnošolskih učencev vključenih v zavode, v katerih se je poučeval slovenski jezik, na Primorskem, kamor so bila vključena ozemlja, ki so pozneje pripadla Republiki Sloveniji, pa je leta 1914 delovalo 321 šol s skupno 677 razredi ter 46.671 učenci in 1.007 učitelji (Cencič 2015: 628).

Po priključitvi Julijske krajine Italiji in zlasti po vzponu fašizma, ki je z Gentilejevo šolsko reformo leta 1923 vzpostavil enoznačno razmerje med šolskim sistemom in narodom, je bila kot edini učni jezik v vseh šolah zapovedana italijanščina (Bratina, Udovič 1997: 31). To je privedlo do zapiranja vseh javnih slovenskih (in hrvaških) šol, ki so delovale na razširjenem državnem ozemlju, ob tem, da jih v resnici veliko sploh ni bilo reaktiviranih po koncu prve svetovne vojne. V tistem obdobju so otroci slovenski jezik usvajali na skrivaj ali v cerkvenem okolju, saj je tedaj le kler užival nekoliko avtonomije.

Stanje se je spremenilo po sklenitvi premirja v Cassibilu, saj je bila po 8. septembru 1943 Julijska krajina vključena v operacijsko cono Jadransko primorje, ki jo je neposredno upravljala nemška oblast. V novem družbenopolitičnem kontekstu je bilo odprtje slovenskih šol dovoljeno v kolaboracionističnih slovenskih okoljih, hkrati pa so se na območjih, nad katerimi je imelo projugoslovansko partizansko gibanje razmeroma stabilen nadzor, to je na težko dostopnih območjih, v gozdovih in v krajih, oddaljenih od urbanih središč, vzpostavile ilegalne šole, ki so z zasilnimi sredstvi podajale znanje v duhu narodnoosvobodilnega boja. Nad tem je bdel Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (Pnoo), najvišji organizacijski organ odporniškega gibanja na območju. Že 22. oktobra 1943 je France Bevk, referent za izobraževanje in propagando, razposlal okrožnico, ki je narekovala, naj se v številnih vaseh ustanovijo šole, naj se izsledijo učitelji, ki bodo omogočili njihovo delovanje, naj se priskrbijo ustrezna gradiva in naj »usmerijo vzgojo po načelih OF« (Pahor 1974: 9). Z nizom nadaljnjih navodil je bilo določeno, naj se v vsaki šoli ustanovi svet staršev, ki bi združeval tudi učitelje in aktiviste Osvobodilne fronte ter povezanih organizacij. Prav tako je bilo predvideno, da bi bili v učnem načrtu dve uri na teden posvečeni verouku in da bi bilo šolanje obvezno do 14. leta. Na vseh ravneh je osebje v pobudo

vložilo veliko truda, da bi se spoprijeli z materialnimi in okoljskimi omejitvami, ki so izhajale iz nelegalnega delovanja v vojnem času, in da bi zadostili potrebam poučevanja ne glede na hudo pomanjkanje usposobljenih učiteljev. Kar zadeva izobraževalni program, so bile nehomogenost vključenih ustanov in v splošnem negotove razmere tako izrazite, da so partizanske oblasti izrazile zgolj nekaj splošnih usmeritev: »Prva dolžnost vsakega učitelja je, da v tesnem sodelovanju s starši vzgaja mladino v narodnem duhu, v duhu socialne pravičnosti in demokratičnih načel, to je v duhu Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Poglavitno je, da se po naših šolah glasi spet slovenska beseda in učni uspehi bodo gotovo boljši kot tedaj, ko so tuji učitelji v nerazumljivem jeziku hoteli raznaroditi naše otroke. Glavno snov za pouk naj črpajo iz velikega osvobodilnega boja.« (Prav tam: 29)

Ideološka polarizacija, ki jo ponazarja ta dvojna pot kolaboracionističnih in partizanskih šol, je dokaj pomembna za razumevanje nadaljnjega razvoja. Na tej stopnji je bilo mogoče preseči preprosto obnovitev razmer, kakršne so bile pred fašističnimi prepovedmi, in kot povzema Drago Pahor (prav tam: 125): »Pouk slovenščine [se] je poskušalo organizirati tudi tam, kjer slovenskih šol nikdar ni bilo«. Čeprav razmere na Tržiškem še niso dopuščale organizacije ilegalnih šol v pravem pomenu besede, kaže, da je bil spomladi leta 1944 v domovanju slovenske družine v Villaraspi prirejen tečaj slovenskega jezika za pet mladih partizanskih aktivistk. Drugi tečaj je jeseni 1944 potekal v neki hiši na ulici San Polo, vendar so tudi tega prav kmalu prekinile okupacijske oblasti, ki jim je uspelo aretirati eno od udeleženk - na njenih dokumentih je bilo napisano ime Jadranka.

PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po koncu druge svetovne vojne so prve priprave na pravno reorganizacijo šolskega sistema stekle že med jugoslovansko okupacijo Julijske krajine med 1. majem in 9. junijem 1945. Že tedaj je delovalo 269 šol na Goriškem, katerega območje je bilo sicer razumljeno veliko širše kot danes, in 33 na Tržaškem – kar pravzaprav odpira mnogo vprašanj o tem, kaj je tedaj sploh veljalo za šolo.

V Trstu je bila pod okriljem PNOO-ja ustanovljena posebna »dvojna« izobraževalna sekcija, tako za Italijane kot za Slovence. V Trstu in Gorici sta bila 2. oziroma 3. maja organizirana sestanka za učitelje, na katerih so bile predstavljene smernice za preново izobraževanja v slovenskem jeziku. Kmalu so bili organizirani tudi tečaji o slovenskem jeziku in pedagoška izobraževanja za učitelje (Zorn 1979: 262).

Ko so se jugoslovanske enote umaknile za Morganovo črto in se je Julijska krajina po Beograjskem sporazumu z dne 9. junija 1945 razdelila na dve okupacijski coni, je pristojnost na področju šolstva prešla Zavezniški vojaški upravi

(ZVU), ki je v ta namen oblikovala Zavezniško komisijo za izobraževanje pod vodstvom polkovnika Carletona W. Washburna. ZVU je 28. julija 1945 naznanil, da se bo posvetil tudi ponovnemu odpiranju slovenskih šol, kot je bilo to določeno v dogovoru z Jugoslavijo in na mednarodni ravni. Pri tem je bil sprva sprejet izobraževalni sistem, ki se je uveljavil v prejšnjih letih tako v kolaboracionističnih slovenskih krogih kot v okviru partizanskega gibanja (Cencič 2015: 628). Istočasno so različne ustanove, povezane s PNOO-jem, ki so še delovale v coni A Julijske krajine, nadaljevale svoja prizadevanja, da bi se povečalo število šol, ki bi še naprej vzgajale v »partizanskem duhu«.

Z ene strani so torej organizacije, povezane s slovenskim narodnoosvobodilnim gibanjem, delovale v skladu s smernicami za organizacijo šolskega sistema v sosednji Ljudski republiki Sloveniji, z druge strani pa je ZVU v pričakovanju mirovne pogodbe, ki bi uradno določila dodelitev spornega ozemlja posameznim državam, pri svojem delovanju upošteval predhodno italijansko zakonodajo. V prvi polovici poletja leta 1945 se je ZVU dejansko poskušal pogoditi s projugoslovanskimi upravnimi organi. Ta poskus, ki so ga na področju šolske politike dopolnjevala mnoga srečanja v prvih mesecih angleško-ameriške uprave, je trčil ob nerazpoložljivost projugoslovanskih organov, ki svojih članov niso želeli imenovati v sestave, ki jih je določal angleško-ameriški upravni aparat.

Da bi resnično razumeli predmet spora, je treba poudariti, da je bilo preživetje projugoslovanskih upravnih organov v angleško-ameriški okupacijski coni eno glavnih nesoglasij pri pogajanjih, ki so privedla do umika jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske s cone (Tenca Montini 2020: 36–48). Kljub odkritemu nasprotovanju PNOO-ja je bila prejšnja italijanska upravna struktura ponovno vzpostavljena že z aktom št. 11 z dne 11. avgusta 1945. To dejanje je bilo izrednega pomena, tudi kar zadeva šolsko politiko, saj so bili ponovno vzpostavljeni izobraževalni programi, ki so veljali pred 8. septembrom 1943, čeprav brez očitnih fašističnih potez. Navsezadnje pa težnje, ki so bile izražene na projugoslovanskih skupščinah, niso bile združljive z zahtevami Zahoda, saj so vidikom politične indoktrinacije dajale prednost pred resničnim izobraževanjem. Jezikovni vidik je bil sicer malce bolj zabrisan – cilj jugoslovanskega upravnega aparata je bila vključitev poučevanja slovenskega jezika tudi v italijanske šole, kot je bilo to vzpostavljeno v coni B in čemur je bil ZVU sprva naklonjen, a je od tega kmalu odstopil zaradi pritiskov iz proitalijanskih krogov.

Da bi si lažje predstavljali razhajanja med usmeritvami za izobraževanje, ki jih je oblikoval ZVU, in tistimi, ki so jih zagovarjali projugoslovanski organi, se je treba nasloniti na razvrstitev, ki jo je predlagal Gorazd Bajc (1999: 581). Usmeritve so bile naslednje: »I) Šolska zakonodaja je morala biti italijanska. II) Učni načrt je moral obsegati približno 90 % italijanske zgodovine in geografije [...]. III) Italijanski jezik je bil obvezen od prvega razreda dalje. IV) Dovoljeno je bilo uporabljati le učbe-

nike, ki jih je priznavala ZVU. V) Delovati so smele le šole, ki jih je priznaval ZVU [...]. VI) Šole so morale biti apolitične. VII) Oba višja šolska nadzornika, za goriško in tržaško področje, sta bila Italijana, tako da so bili slovenski šolski nadzorniki odgovorni njima.« Zahteve projugoslovanskih skupščin pa je mogoče povzeti z naslednjimi točkami: »I) Enačenje in enakopravnost slovenske šole z italijansko, začeniši z imenovanjem slovenskega referenta. II) Odklonitev italijanskega šolskega modela pred 8. septembrom 1943. III) Učni načrti naj bi vključevali poučevanje slovenskega jezika v italijanskih šolah, tako kot poučevanje italijanščine na slovenskih. IV) Poučevanje slovenske zgodovine naj bi zaobjemalo tudi narodnoosvobodilni boj, geografija pa naj bi upoštevala tudi slovenski prostor. V) Možnost uporabe lastnih učbenikov. VI) Morala bi se izvršiti epuracija oziroma odstranitev vodilnih [...] in tistih učnih moči, ki so bile obtožene kolaboracionizma in vojnih zločinov. VII) Dovoljenje, da bi se odstranjene nadomestilo s tistimi, ki so morali emigrirati med fašizmom. VIII) Pravica odločanja, kdo bi lahko učil.« Kot je bilo že omenjeno, je šlo z jugoslovanske strani zlasti za to, da bi se vzpostavili približno taki pogoji, na kakršnih je istočasno temeljila reorganizacija šolskega sistema v coni B (Tenca Montini 2020: 52).

V nasprotju s projugoslovanskimi civilnimi oblastmi so slovenski politični izseljenci, ki so bežali iz Jugoslavije in se v tem času v precejšnjem številu naseljevali v cono A, sprejeli zahteve ZVU-ja. Njihova pripravljenost na sodelovanje je omogočila delovanje ustanov, ki so ustrezale angleško-ameriškim zahtevam, s čimer je ZVU pridobil priznanje vsaj enega dela lokalnega slovenskega prebivalstva.

V tem upravnem sporu na lokalni ravni, ki je odražal splošna razhajanja med nezdržljivima svetovnima nazoroma zahodnih okupatorjev na eni in projugoslovanskih struktur na drugi strani, angleško-ameriške oblasti niso hotele dopustiti, da bi »vzgjajali mladino v demokratičnem duhu« (Troha 1999: 79), ali natančneje, da bi šolanje po številu pomembnih slojev lokalne družbe vključevalo elemente komunistične indoktrinacije. Zaradi tega je prišlo do spora glede vsebine učnih načrtov ter strokovne podkovanosti in političnih nazorov učiteljev, kar je ZVU reševal tudi z zaposlovanjem slovenskih učiteljev iz jugoslovanske politične diaspore, ki so bili antikomunisti in katoliki.

ZVU se je med drugim znašel med dvema ognjema, saj je s to izbiro vznejevoljil projugoslovanski tabor in si nakopal ostre kritike v proitalijanskih političnih krogih, ki so v splošnem nasprotovali odpiranju šol s slovenskim učnim jezikom in ki jih je razburila skromna zaščita dvojezičnosti, kot je bila predvidena v mednarodnih sporazumih, sklenjenih po koncu vojne. V teh krogih je veljalo, da naj bi bila posledica politike ZVU-ja »tudi dejstvo, da se je odtlej v Trstu lahko povsod slišal slovanski jezik, tudi v javnih uradih, in je tako mesto počasi dobivalo značaj, ki ga stoletja, niti pod Avstrijo, ni imelo, to je dvojezičnega slovansko-italijanskega aglomerata« (prav tam: 102).

V prvem povojnem obdobju je torej ustrezno govoriti o vzporednem delovanju dveh šolskih sistemov, ki sta se med seboj močno razlikovala glede na raven strokovnosti šolskega osebja, splošno organizacijo delovanja ustanov, saj je bilo v šolah, ki so jih nadzirale projugoslovanske oblasti, zelo obsežno udejstvovanje družin prek združenj staršev, ter glede na globalno usmeritev učnih načrtov in uporabljenih šolskih gradiv. Sicer pa je šlo predvsem za ideološki spor, v katerem je bila zaščita jezikov v pravem pomenu besede malodane potisnjena v drugi plan (Bajc 1999: 583). PNOO, ki je moč črpal iz potenciala politične mobilizacije, se je odločil za neposreden odpor proti odločitvam ZVU; tako stališče so podpirali tudi intenzivna tiskovna kampanja v časopisju, povezanem z narodnoosvobodilnim bojem (zlasti v Primorskem dnevniku), ter nenehni protesti in stavke, katerih namen je bila odstranitev slovenskih protikomunističnih učiteljev. Akcije, ki so obsegale tudi neudeležbo pri pouku in prepoved vstopa v šolska poslopja, so bile zlasti učinkovite na območjih zunaj glavnih mestnih središč, kjer je bila naklonjenost Jugoslaviji močnejše izražena. Odporniške akcije so se dotikale tudi šol na Tržiškem, torej v Trziču in Ronkah (prav tam: 584); te so tako prejele pomembna dovoljenja ZVU, ki tam ni imel drugih možnosti. V to obdobje razvnetega političnega nasprotovanja sodi tudi smrtna obsodba, ki so jo v Ljubljani 7. februarja 1946 v odsotnosti izrekli Srečku Baragi, političnemu beguncu, ki ga je ZVU že 18. avgusta imenoval za strokovnega svetovalca za slovenske šole. Da bi omajali njegovo verodostojnost, je bil obtožen hudih zločinov, ki jih je med vojno zakrivil prav v slovenskem glavnem mestu (prav tam: 587–593).

Komunisti, močnejši zaradi čvrste ljudske podpore, so torej osnovali oster odpor proti ZVU-ju, ki so ga sicer podkrepili nenehni protestni shodi in tiskovne kampanje, vendar se je ta odpor samodejno omilil v vmesnem obdobju, ko so bile mnoge priložnosti, ki bi jih morda dopustil popustljivejši odnos do angleško-ameriških oblasti, že zamujene. Projugoslovanski krogi so se še nekaj časa poskušali zoperstavljeni ZVU-ju, ki so ga obtoževali, da sledi »fašistični« in »domoljubni« šolski politiki ter da na učiteljska mesta zaposluje »fašistične elemente«. Vendar pa upiranje odločitvam organov, ki so neposredno upravljali regijo in so bili pristojni za priznavanje šolskih kvalifikacij, ni bilo realistično, zato so zavodi, ki se niso znali pogoditi z ZVU-jem, preprosto zamrli, saj nazivi, ki so jih podeljevali, niso bili uporabni. Nadzor projugoslovanskih oblasti nad slovenskimi šolami se je torej v naslednjih letih le še šibil, tako zaradi omenjenega kot zaradi vse boljše organizacije proitalijanskih političnih sil in ustanov ZVU-ja ter sprememb meja po sporazumih, sklenjenih na mednarodni ravni. Že poleti 1946 se je med pogajanja o mirovnem sporazumu z Italijo odkrito pokazalo, da bosta Gorica in Tržič pripadla Italiji – kot se je tudi zgodilo septembra 1947 –, kar je povzročilo drastično zmanjšanje političnih sil, ki so se zavemale za priključitev k Jugoslaviji.

V prvih povojnih letih je lokalno slovensko društvo Triglav štelo 500 članov, vendar pa sta se slovenska prisotnost in prepoznavnost v naslednjih letih neizogibno zmanjšali. To dokazuje tudi dejstvo, da se je v slovenske šole, ki so se na območju ponovno odprle po padcu fašizma in jugoslovanski osvoboditvi ozemlja, vpisovalo vse manj učencev, dokler niso popolnoma zamrle: v Trziču je bilo v šolskem letu 1945/46 87 učencev, v naslednjem šolskem letu 76, v šolskem letu 1947/48 pa le še 36, saj je bilo po mirovnem sporazumu, kot je bilo prej omenjeno, očitno, da bo ozemlje pripadlo Italiji.

Ta gotovost o skorajšnji predaji ozemlja Italiji je že med poletjem 1946 povzročila vznemirjenje v komunističnih krogih, povezanih z Jugoslavijo. Kot obnavlja Nevenka Troha (1999: 270–271), takoj ko je med letoma 1946 in 1947 naznanjena meja obveljala za dokončno, so projugoslovanske organizacije prebivalstvo začele spodbujati k izseljevanju v Jugoslavijo in pri tem dosegle množičen odziv. Število vloženih prošenj je doseglo vrhunec 13. januarja 1947, kar je pomenilo, da se je do julija 1947 izselilo 3.500 delavcev, pogosto tudi z družinami. Pojav izseljevanja je dosegel take razsežnosti, da je tako hudo oslabil družbeno tkivo lokalnih slovenskih in komunističnih združenj, saj se je izselilo tolikšno število aktivistov in voditeljev, da so to julija 1947 opazile proitalijanske oblasti, ki so se med tem ustoličile na ozemlju. Kot je bilo že omenjeno, je razvoj dogodkov pomembno vplival na upad vpisa v lokalne slovenske šole, saj je dejansko primanjkovalo potencialnih učencev, ker so se ti s starši pogosto preseljevali v Jugoslavijo.

Zadnji udarec zaželenosti slovenskih ustanov pa je v vsakem primeru zadala kriza Informbiroja (28. junija 1948), ko se je spor med Stalinom in Titom na lokalni ravni preobrazil v razcepitev Komunistične partije na večinsko proitalijansko stranko in manjšinsko proslovensko stranko. Za tem dogodkom, ki je glede na zgodovinske lastnosti in posebnosti v razvoju območja velik delež slovenskega prebivalstva privedel do tega, da je sprejel proitalijansko stranko, ki jo je vodil Vittorio Vidali, je omrežje šol s slovenskim učnim jezikom doživelo vsesplošen zastoj, ki je imel posebno dramatične posledice zlasti v okoljih, kjer ni bilo slovenske manjšine z močno izraženo narodno identiteto, kot se je to zgodilo na Tržiškem. V zvezi s tem je zanimivo opazovati pomenljive podatke iz popisa prebivalstva iz let 1921 in 1952, v skladu s katerima se je odstotek slovenskega prebivalstva znižal z 2 % na 1 % v Trziču, s 7 % na 4 % v Ronkah, v Štarancanu pa je ostal enak, to je 3 %. V naslednjih letih je število vpisanih le še upadalo, dokler ni še zadnja šola, ki se je medtem preselila v Pancan, leta 1957 dokončno zaprla svojih vrat.

Po priključitvi cone A Svobodnega tržaškega ozemlja Italiji je bilo treba za ureditev pravnega položaja šol s slovenskim učnim jezikom, ki so delovale v Italiji (kljub temu da bi se morala zadeva uskladiti v okviru Londonskega sporazuma), počakati na Zakon št. 1.021, sprejet leta 1961. Čeprav vprašanje pravnega položaja učiteljev s tem še ni bilo rešeno, so s tem zakonom slovenske šole »polnopravno stopile v italijanski šolski sistem, slovenščina je bila z zakonom priznana kot uradni učni jezik na državnih šolah, ustanovljen je bil posebni stalež osnovnošolskih učiteljev, uzakonjeno je bilo načelo, naj bo učno osebje istega maternega jezika kot učenci, možnost obiskovanja slovenskih šol je bila dana tudi nedržavljanom s stalnim bivališčem na Goriškem ali Tržaškem« (Simčič 2004: 209). Leta 1964 so se v duhu postopnega izboljševanja odnosov med Italijo in Jugoslavijo¹ ter na osnovi načela vzajemnosti s šolami za italijanske otroke v Istri oblikovali novi predpisi za čezmejno sodelovanje na področju izobraževanja za manjšine. Zaradi učinkov, ki so jih imeli na področju šolstva v okviru slovenske manjšine, pa so imeli precejšen pomen tudi ukrepi splošne reforme italijanskega šolskega sistema iz leta 1974, ki so omogočili uvajanje eksperimentalnih šolskih programov. Da bi razumeli živahno dogajanje na področju šolske zakonodaje v sedemdesetih letih, ki sta se ji pridružila še dva zakona dežele Furlanije - Julijske krajine, se je treba spomniti Osimskega sporazuma iz leta 1975, ki je prispeval k nadaljnjemu izboljšanju italijansko-jugoslovenskih odnosov in potrdil nedotakljivost omrežja manjšinskih šol v obeh državah. Nedavno, med letoma 1997 in 2001, pa sta bila urejena delovanje in status dvojezične šole v Špetru, zaradi česar je bil odpravljen več let trajajoči problem izobraževanja v maternem jeziku za slovensko manjšino v videmski pokrajini, ki je ostala brez vsake zaščite, saj ozemlje ni bilo predmet mednarodnih in bilateralnih pogajanj, ki so od mirovnega sporazuma dalje urejala življenje manjšin (prav tam: 220).

PREPOROD SLOVENSKE SKUPNOSTI NA TRŽIŠKEM V 70. LETIH IN OSNOVNA ŠOLA S SLOVENSKIM UČNIM JEZIKOM V ROMJANU

Kar zadeva tržiško območje in šolo s slovenskim učnim jezikom v Romjanu, so spremembe v etnični, poselitveni ter zaradi deindustrializacije in prevladovanja terciarnih dejavnosti na območju tudi v gospodarski strukturi privedle do specifične etnične fluidnosti, ki je deloma ustavila procese asimilacije in postala sestav-

¹ O obdobju, ki je preteklo med Londonskim sporazumom in letom 1964, glej Purini (1995).

ni del lokalne identitete. In čeprav je zaradi tega težje določiti število Slovencev, je to po drugi strani pripomoglo k delni oživitvi lokalnih združenj (npr. z ustanovitvijo kulturnega društva Iskra leta 1977) in slovensko kulturo približalo tudi tistim slojem prebivalstva, ki se z njo načeloma ne identificirajo.

Prvi poskusi ponovne ustanovitve vzgojnega zavoda s slovenskim učnim jezikom segajo ravno v pozna šestdeseta leta. Ker pa so bili ti pritiski neuspešni, so prizadevni starši svoje otroke začeli vpisovati v vrtec v Doberdodu, dokler ni leta 1979 občina Ronke odobrila ustanovitve slovenskega oddelka v romjanskem vrtcu. Že v naslednjem letu, natančneje januarja 1981, je na pobudo staršev, ki so želeli otrokom iz slovenskega vrtca zagotoviti nadaljnje šolanje, začela delovati osnovna šola s slovenskim učnim jezikom, ki je sprva gostovala v prostorih italijanske šole (Aa. Vv. 1996: 28). Ta dosežek je bil plod prizadevnosti slovenskih združenj, ki so delovala na območju, med drugim Didaktičnega ravnateljstva Doberdob, Sindikata slovenskih šol, učiteljskega zbora, Združenja staršev (Bertinazzi 2009: 127) in predvsem Slovenskega kulturnega rekreacijskega društva Jadro, katerega člani so »slovenske prebivalce okraja o tem obveščali od vrat do vrat« (Aa. Vv. 1996: 132). V povojnem obdobju so šolo obiskovali predvsem Slovenci, ki so se na območje preselili po koncu prve oziroma druge svetovne vojne; ta trend pravzaprav ni bil nikdar prekinjen, saj se je pokazalo, da so se stari starši nekaterih sedanjih učencev na Tržiško preselili v petdesetih letih. Na začetku novega tisočletja pa vse večji, danes že večinski delež učencev predstavljajo otroci iz etnično mešanih in italijanskih družin (prav tam: 128).

Poleg tega je od leta 2000 povečana mednarodna mobilnost spodbudila vse večje širjenje neavtohtonih skupnosti – v središču Tržiča je tako število neavtohtonih prebivalcev naraslo z 4,3 % leta 2002 na 16,6 % v letu 2012 (Baraldi in drugi 2015: 20–21) in nato na 27 % leta 2019 (Avtonomna dežela FJK 2020: 294). Te dinamike so močno zaznamovale šolske zavode, ki delujejo v Tržiču in bližnji okolici, manj izrazite pa so njihove posledice v Ronkah in Doberdodu, kjer je prav tako mogoče razbrati težnjo tržiških družin k vpisovanju otrok v šolske zavode s slovenskim učnim jezikom, ki tam delujejo, zaradi želje po bolj homogenem šolskem okolju (glej poglavje avtorjev Tenca Montini in Zago v tej knjigi).

Kar zadeva Romjan, se je tam leta 2014 končno zaključil postopek poimenovanja osnovne šole s slovenskim učnim jezikom po Ljubki Šorli, izredni primorski osebnosti z izjemno življenjsko potjo. Rojena je bila v Tolminu leta 1910, leta 1937 pa se je poročila z učiteljem in glasbenikom Lojzetom Bratužem, čigar ime ostaja zapisano v zgodovinskem spominu: skvadristi so ga usmrtili, ker je malo po božiču leta 1936 vodil slovenski pevski zbor. Po njem je imenovano slovensko katoliško kulturno središče v Gorici. Ljubka Šorli je tako ovdovela pri rosnih 27 letih, leta 1943 je pristala v tržaškem zaporu v Ulici Bellosguardo, ki ga je upravljala zloglasna Collotijeva banda, zatem pa so jo prepeljali v tabori-

šče v Zdravščini. Po osvoboditvi se je leta 1944 posvetila poučevanju v rodnem Tolminu, po letu 1948 pa na raznih šolah v goriški pokrajini, med drugim tudi na šoli, ki je delovala v Trziču. Ljubka Šorli ni cenjena le zaradi izjemne življenjske poti, temveč tudi zaradi pesniške dejavnosti, saj je pesnila že v zgodnji mladosti (prva pesem je bila objavljena leta 1927). Za časa življenja je objavila pet pesniških zbirk, še več jih je izšlo posthumno. Ob poimenovanju šole leta 2014 so bile prirejene različne dejavnosti – učenci četrtega razreda so obiskali simbolne kraje učiteljice in pesnice, ostali so sodelovali v tematskih likovnih, pevskih in pesniških delavnicah, objavljena pa je bila tudi knjižica, v kateri so bili predstavljeni rezultati naštetih dejavnosti, kratka biografija Ljubke Šorli in pregled dogodkov pri postopku poimenovanja šole (Bertinazzi 2014). Šola je še vedno zelo povezana z Ljubko Šorli, zato je bila po njej poimenovana tudi šolska knjižnica, ki je bila vpričo njene hčerke Lojzke Bratuž uradno odprta leta 2019.

Danes šola šteje 140 učencev, ki so razdeljeni v dva oddelka oziroma v skupno devet razredov. Šola je del *Večstopenjske šole s slovenskim učnim jezikom Doberdob*, h kateri spada skupno devet zavodov, med temi pa so štirje vrtci (eden v Doberdobu, dva v Sovodnjah ob Soči in eden v Romjanu, ki stoji ob osnovni šoli), štiri osnovne šole (poleg Osnovne šole Ljubke Šorli še šola v Doberdobu in dve šoli v Sovodnjah ob Soči) in seveda prvostopenjska srednja šola v Doberdobu z dvema oddelkoma in skupno šestimi razredi, ki jih obiskuje 99 dijakov. Celotni šolski okoliš šteje 506 učencev in dijakov. Ti zavodi predstavljajo celotno šolsko ponudbo s slovenskim učnim jezikom v tržiškem okraju. V goriški pokrajini sta prisotna dva šolska zavoda, ki vključujeta deset vrtcev, devet osnovnih šol, dve prvostopenjski in dve drugostopenjski srednji šoli, ki skupaj ponujata šest izobraževalnih smeri. V šolskem letu 2019/20 je bilo v šolah s slovenskim učnim jezikom v goriški pokrajini skupno vpisanih 1585 učencev (Bogatec 2021).

BIBLIOGRAFIJA

Aa. Vv.

1996 *15° anno della scuola elementare slovena di Vermegliano*, Gorizia, Centro culturale polivalente del monfalconese – Commissione slovena.

Bajc G.

1999 'Boj projugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945–1948)', *Zgodovinski časopis*, 4, 577–594.

Baraldi C., Giordani A., Giordani M., Mian A., Noro A.

2015 *Monfalcone, una città multi-etnica: tra precarietà rischi e risorse*, atti di convegno disponibili al sito www.2001agsoc.it/materiale/ulisse.pdf

Bertinazzi D.

2009 'Zgodovina slovenske osnovne šole v Romjanu', v *Koledar 2009*, Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 127–128.

2014 Ljubka Šorli. Romjan–Doberdob–Gorica, 5. junij 2014. Ob poimenovanju celodnevne osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu / In occasione dell'intitolazione della Scuola Primaria con lingua d'insegnamento slovena di Vermegliano, Doberdob, VŠ Doberdob/ IC Doberdò.

Bogatec N.

2021 *Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji*, *Koledar 2021*, Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 77–85.

Bratina S., Udovič M.

1997 *Slovenska šola ob petdesetletnici obnove*, Trst, Slovenska prosvetna matica.

Cencič M.

2015 'Osnovna šola na Krasu pod Zavezniško vojaško upravo', *Kronika*, 3, 627–644.

Devetak D.

2019 'Delo Ljubke Šorli ima trajno moč!', *Novi Glas*, 7. februarja.

Pahor D.

1974 *Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943-1945*, Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Purini (Purich) P.

1995 *Trieste 1954-1963: dal governo militare alleato alla regione Friuli-Venezia Giulia*, Trieste, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.

Purini (Purich) P.

2014 *Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914-1975*, Udine, Kappa Vu.

Radetič D.

2004 *Appartenenza socio-territoriale ed etnica. Gli sloveni nel mandamento monfalconese e nel Comune di Doberdò del Lago*, Gorizia, Slori.

Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia

2020 *Regione in cifre*, www.regione.fvg.it.

Simčič T.

2004 'Pravna podoba slovenske šole od Zavezniške vojaške uprave do zakona 38/2001', v Bajc G. (ur.), *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866-2004*, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 205–222.

Tenca Montini F.

2020 *La Jugoslavia e la questione di Trieste 1945-1954*, Bologna, il Mulino.

Troha N.

1999 *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Ljubljana, Modrijan.

Zorn T.

1979 *Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v slovenskem primorju leta 1945*, v *Goriški letnik*, Nova Gorica, Zbornik Goriškega muzeja, 261–282.